

KORDELİO (ŞİMDİ, KARŞIYAKA) ADININ KÖKENİ VE ANLAMI ÜZERİNE

Bilge UMAR

I. Karşıyaka'nın topografyası ve tarihçesi üzerine özet-bilgi

Benim doğup yetiştiğim, ayrıca babamın, onun babasının, onun babasının son uykularını toprağında sürdürdükleri yer, Karşıyaka; şimdi, İzmir anakentinin bir parçasıdır; yönetim açısından ilçe durumundadır ve İzmir Körfezi iç ucunun kuzey yanında yayılır; bugün, bu iç ucun kuzeydoğu yanındaki Turan ve Bayraklı yerleşimleri de anakentin birer parçasıdır ve Karşıyaka ilçesine bağlıdır.

Bir yerleşim birimi olarak, Karşıyaka'nın tarihi, 19.yüzyılın öncesine uzanmaz.

Karşıyaka'da, 1860'lı yıllara dek, denizin şimdiki demiryoluna kadar yayıldığı, 1860'larda demiryolu o zamanki deniz kıyısı boyunca döşendikten sonra, Karşıyaka tren istasyonu ile şimdiki Cemal Gürsel Caddesi¹ arasının sığ deniz bölümü doldurulmakla kazanıldığı, benim ninem kuşağına, bu gelişmeyi gören kendi dedesi-ninesi kuşağı tarafından anlatılmıştı: Babaennemin kızkardeşi büyük teyzem (1888-1971), kendi geçliğinde, denizin vaktiyle demiryoluna kadar uzandığını Soğukkuyu'nun yaşlılarından duymuş bulunduğunu bana söylemişti. Böylece doldurulan araziye, demiryolunun İzmir'i çok önemli bir ihraç limanı durumuna getirmesi dolayısıyla İzmir'de kısa sürede oluşan Rum-Ermeni "komprador burjuvazi"si kapattı; yeni deniz kıyısı, bahçeler içinde iki katlı güzel köşklerle bezenmeye başladı. 1922'ye ka-

¹ Osmanlı'nın son döneminde, Salih Paşa Caddesi. Cumhuriyet döneminde, önce, 9 Eylül 1922'de İzmir'e giren Süvari kolordusu'nun komutanı Fahrettin (Altay) Paşa dolayısıyla, onun annesinin evi (428 kapı numaralı ev; yerinde şimdi Altay Apartmanı vardır) burada olduğu için, Fahrettin Paşa Caddesi. Sonra, 1700 sokok, Resmî olmayan adıyla, Yalı Caddesi. 27 Mayıs 1960 sonrasında, Cemal Gürsel Caddesi.

dar, demiryolu ile yeni deniz kıyısı arası bölgede oturan Türklerin sayısı son derecede azdı. Buna karşılık, Küçük Yamanlar Dağı eteğindeki Soğukkuyu, çok yakın geçmişte kendisini köy olarak kuran Türklerin bölgesi olmayı sürdürdü; orada Rum, Ermeni yok gibiydi.

Görülüyor ki, bugünkü Karşıyaka alanında ilk toplu yerleşim biriminin küçük bir köy niteliğiyle ve Soğukkuyu adıyla Türkler tarafından kurulması, 19.yüzyıl ortasından az sonra; bunun güney yanında, demiryolu ile deniz arasındaki bölgenin denizden kanazılıp yerleşim bölgesine eklenmesi ve Karşıyaka'nın (İzmir karşısında bir yazlık evler, bahçeler sitesi niteliğiyle) ortaya çıkması, kabaca, 1880-1910 arasında gerçekleşmiştir.

İzmir körfezi iç ucunun doğu yanında, şimdiki Bayraklı arkasında ilk Smyrna/izmir'in daha Troia I kentiyle çağdaş dönemde, İÖ 3000-2500 arasında kurulmasına², bunun İÖ 600 dolaylarında Lydia'lılar tarafından yakılıp yıkılması ve aynı yerle daha sonra ancak önemsiz, köy düzeyinde bir yerleşimin varlığını sürdürmesi dolayısıyla İskender ardılı komutan-krallar döneminde yeni Smyrna/İzmir'in, şimdi Kadifekale'nin taçlandığı tepe ile bu tepe eteğinde yer alan eski iç körfezcik arasında³, yani İzmir Körfezi iç ucunun güney yanında kurulmasına karşılık, aynı iç ucun kuzey yanında hiçbir yerleşim biriminin oluşmaması, önemli bir nedene dayanıyordu. Neden şu idi ki, günümüzde Karşıyaka'nın kapladığı alanın batı yanı, Gediz'in ağzında bulunmak dolayısıyla, sıvrısinek, sıtma ve ölüm yuvası bir bataklık bölge idi. Ancak Gediz ağzının değiştirilmesi, yani Menemen dolaylarında yapılan çalışmalarla ırmağın yeniden ilkçağdaki akış yatağına, ilkçağdaki ağzına döndürülmesi üzerine o bataklık bölgeyi dolgu ile yok etmek mümkün oldu. Yine de, günümüzde bile, Çiğli ile Bostanlı arasında, eski bataklığın kalıntıları, özellikle yağışlı mevsimde görülebilir.

Bu doldurma çalışması öncesinde, denizin, şimdiki Karşıyaka alanında ve onun batı yanında, dağ eteklerine kadar, dolayısıyla Çiğli ve Menemen'e kadar yayıldığı, adı geçen her iki yerleşimin eski deniz kıyısında bulunduğu iki üç yüzyıl önce yapılmış haritalarda bile açıkça görülmektedir⁴.

² Ekrem Akurgal, *Eski İzmir*, c.I, Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı, TTK yayını, Ankara 1983, s.13.

³ Halk arasında Kemeraltı caddesi denen Anafartalar caddesi bu yüzden yay gibidir, çünkü eski iç körfezciğin kıyısını izliyordu. Bu küçük deniz girintisinin durumu, Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı yayını, İzmir 1978, s.10'daki çizimde gösterilmiştir.

⁴ Örneğin, Çınar Atay, *a.g.e.*, s.1'deki haritada.

II. Bugünkü Karşıyaka (dolayısıyla, onun çok yakınındaki ilk Smyrna/İzmir) çevresinin tarihinde en eski kültür

Bu kültür, Anadolu'da Hitit'lerden bile eski olan Luwi halkının kültürüdür.

Tamamlamak üzere bulunduğumuz yüzyıl boyunca, Hitit başkenti Hattuşa'nın kalıntıları alanı başta olmak üzere çeşitli kazı yerlerinden çıkarılan Hitit belgeleri, çağdaş insanlığın, adı bile unutulmuş nice halk üzerine bilgiler edinmesini sağladı. O arada, İÖ 2. binyılda Anadolu'da, Hitit'lerden sonra en önemli ulusal topluluğun Hitit belgelerinde Luwili diye anılan bir dili konuşan halk olduğu öğrenildi.

Hitit'ler, gerek haberleşmede gerek kayıt ve belgeleme işlerinde Akkad/Asur/Babil çivi yazısını kullanıyorlardı. Ancak yazı, kağıda değil, kil tabletler (levhacıklar) üzerine yazılıyor ve sonra bu tabletler, çanak çömlek üretiminde yapıldığı gibi, fırında pişirilip sertleştiriliyordu. O yüzden, yazılı *terra cotta* (pişmiş toprak) tabletlerin onbinlercesi, okunabilirliği hiç zarar görmeden, çağımıza ulaşmıştır. Ancak Hitit'ler kaya yüzeylerine oyma ya da kabartma yazı bırakma tekniğiyle işlenmiş anıtlarında bu yazıyı değil, Anadoluya özgü bir hiyeroglif yazısını, Hitit hiyeroglifleri denen ve HH kısaltmasıyla gösterilen bir yazıyı kullanmışlardır. Bu yazıda kullanılan dil, Hitit ulusunun kendi dili değil, ona hısımlı olan Luwi diliydi. Hitit İmparatorluğunun yıkılmasından sonra, eski Hitit birliği ülkelerinin güneydoğu parçasından oluşan yörede, şimdi pek doğru olmayarak "Geç Hitit Beylikleri" diye anılan devletçiklerin çoğunda HH yazısının yeni bir türünün kullanılması, keza Luwi dilinin kullanılması, süregitti; oysa Hitit'lerin öz dili ve çivi yazısı unutuldu.

Günümüzde, Luwi dili ve (HH yazısı denilen) Luwi hiyeroglifleri üzerine bilgiler, içlerinde Hayri Ertem, Ali M. Dinçol vb. Türk bilim adamlarının da bulunduğu birçok değerli bilginin katkısıyla, hayli ilerlemiştir. Dilin, Hitit dili gibi, Hind-Avrupa dillerinin *Centum* grubuna girdiği de kesinlikle saptanmıştır. Dolayısıyla, *Luwiler, Hind-Avrupa dil topluluğuna giren dillerin en eskisini, İÖ 3. binyılda dahi konuşulduğu kanıtlanan bir dili konuşan ulustur.*

İÖ 2. binyıl Anadolu'sunda Luwi'lerin Hitit İmparatorluğu (birliği) ülkelerinin güney yarımında yaşadığı kesinlikle biliniyor. O güney yarım, Hellenleşme döneminin tarihsel coğrafya adlarıyla, Güney Kapadokia (özellikle Kataonia), Dağlık Kilikia, Düz Kilikia, Lykaonia, Pisidia bölgelerini kapsamına alır. Keza, Hitit belgelerinde Büyük Kral II. Mursili'nin Arzawa seferi üzerine, yahut da Arzawa denen yörenin bir Luwi beyinin, Madduwattas'ın Hitit'lere karşı nankörce tutumu üzerine anlatılanlar, Luwi yurdunun, Lykia ve Karia'yı da kapsamına aldığını saptamamıza olanak veriyor. Buna karşılık, Luwi'lerin İonia, Atolis, Lydia, Mysia, Troas yörelerine de yayılmış yahut yayılmamış olduğunun *Hitit belgelerine dayanan* bir kanıtı yoktur. Ancak, Luwi dili hakkında yapılan araştırma ve yayınların bize sağladığı bilgiden yararlanarak, İzmir o arada olmak üzere Batı Anadolu'nun yukarıda sayılan bölgelerindeki tarihsel coğrafya adlarının incelenmesi, yeteri kadar güvenle, "Bu yöreler de Luwi yurdu kapsamında idi" demeyi gerektirmektedir. Konuya, Troas-Mysia yöreleri bakımından, Troas kitabında⁵ kısaca değinilmiş, Lydia bölgesi bakımından, Lydia kitabının 2. basımında⁶ daha ayrıntılı bilgi verilmiş, çok daha ayrıntılı bilgi ve kaynakça yollamaları, "Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi" (THİT) kitabının 2. basımında⁷ yer almıştır. Bu yayınlarımda incelenmeyen, Karşıyaka-İzmir yöresindeki bazı tarihsel adları da şimdiki yazımda ele alacağım. Göreceğimiz üzere, incelememizin asıl konusunu oluşturan Kordelio adı, bu gibi adlar (Luwi kökenli adlar) arasındadır. Diğer yandan, İzmir, Manisa dolaylarının Luwi yurdu kapsamında bulunduğu arkeolojik kanıtı, yazılı kanıtı da vardır ve bu kanıtlar biri İzmir'in doğu yakınındaki Karabel'de, diğeri Spylos/Manisa Dağının, Manisa kentine su veren Akpınar tesisleri üzerindeki yamacında bulunan Luwi yazılı anıtlardır⁸.

III. Karşıyaka-İzmir yöresindeki Luwi kökenli en eski tarihsel coğrafya adlarına birkaç tipik örnek

1. Yamanlar (Dağı) adının aslı: Amanara

İlk Smyrna/İzmir kentinin kuzey bitişiğinde yükselen dağa şimdi Yamanlar Dağı diyoruz. Bu dağ, gerçekte Sipylos/Manisa Dağı'nın bir uzantısı durumundadır.

⁵ Akbank yayını, İstanbul 1983.

⁶ Salıhlı Belediyesi Kültür yayını, İzmir 1989.

⁷ İlke Yayıncılık (Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No. 116/4, Maltepe, Ankara), Ankara 1991. C.I/1 ve c.I/2 olarak iki kitap halinde. C.II Sergi Yayınevi tarafından (846 sokak No:55/10 B, Konak İzmir) İstanbul'da 1984'de bastırılıp yayınlanmış, henüz 2.bsl. yapmamıştır.

⁸ Bu anıtlar üzerine, THİT 2.bsl., c.I/1, s.33-35'de ayrıntılı bilgi vardır.

Bizans çağında bu dağda bulunan Amanariotissa (Rumcada, "Amanara'lı" anlamında dişî sıfat; dolayısıyla, Amanara'lı Ana'yı kasdediyor) Manastırı'nın adını gözönünde tutarak, Yamanlar adının bununla bağlantılı olduğunu ilk kez Fontrier, 1892'de bir makalesinde açıklamıştı⁹.

Amanariotissa adının kök bölümü Amanara'nın askî ya da yeni Hellen dilinde (Rumca'da) hiçbir anlamı yoktur. Oysa bu ad, Luwi dili öğeleriyle anlaşılabilir: Amana-(u)ra, Büyük Amana! Gerçekten, Amana, Hellen ağzında Amanos, Hatay ilimizdeki dağ dizisinin adıdır. Bu ad, hem Amana hem Ammana biçiminde, Hitit belgelerinde anılır¹⁰. Amana adı, Luwi dilinde, Ama-(Wa)na, "Ana Tanrıça'sal, Ana Tanrıça ülkesi" parçalarından türetilmiştir.

Çok dikkate değer ki, ilkçağda, Ana Tanrıça'nın en önemli tapkı merkezlerinden Kataonia Komana'sının (Kalıntıları, Tufanbeyli yakınında Şar Köyündedir) bulunduğu yöredeki Toroslar bölümü de Amana/Amanos Dağlarının bir parçası sayılırdı. Strabon (12 II 2) şöyle der: "Kataonia geniş, çukur bir ovadır ... Güney tarafında, Kilikia Tauros'larının bir kolu olan Amanos'la ve ayrıca aksi yöne doğru yayılan Antitauros'larla çevrilir; Amanos, Kataonia'dan batıya ve güneye, Kilikia'ya ve Syria denize doğru uzanır". Zaten Komana adı da Amana sözcüğünün, başa Luwi dilinin "Kutlu, Kutsal" anlamındaki öntakısı Kuwa/Suwa'nın Kuwva biçimi getirilerek söylenen çeşidinden başka şey değildir: Kuwva-(A)mana, Kutsal-Ana Tanrıça Ülkesi.

2. Smyrna adı

a. Giriş

Smyrna, İzmir kenti adının bildiğimiz en eski biçimidir. Aynı sözcük göreceğimiz üzere başka bir kökenden gelmiş olarak, eski Hellen dilinde, Arabistan mersini (Myrte d'Arabie) ağacından elde edilen güzel kokulu öz suyunu anlatır (Herotodos, II 40, 73, 86 vs.). Sözcüğün bu anlamıyla dahi Hellen diline, yabancı bir dilden geçme olduğunu A.Bailly, yararlandığımız dev yapıtında¹¹ kaydediyor. O an-

9 Burchner, RE 2.dizi c.III A1'deki Smyrna maddesi, s.742.

10 Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, DTCF yayını, Ankara 1973, s.174.

11 Anatole Bailly, *Dictionnaire Grec-Français*, 16e éd., Librairie Hachette, Paris 1950.

lamdaki Smyrna sözcüğünden türetilen, Hellen dilinin Smyrnizo (Smyrna ile merhemlemek) fiili Markos incilinin Hellen dilindeki metninde (XV 23) geçiyor.

Bürchner¹² İzmir kentinin en eski adı olarak ve Ana Tanrıça tapkısı yurdu Ephesos kentinin adlarından biri olarak Smyrna adının, o kentlerde tapkı gören, Hellenleşme öncesi dönem kültürüne ait bir tanrıçanın, "Büyük Tanrıça" niteliğinde bir tanrıçanın adıyla bağlantılı olduğunu, daha Luwi'lerin adı bile bilinmezken, görmüş ve savunmuştu. Sezgisinde çok haklı olduğunu şimdi göreceğiz.

b. Mura sözcüğünün Luwi dilindeki anlamı tartışması ve sonuç

THIT kitabımın 2. basımında¹³ Luwi/Pelasgos dilinden kalma birçok tarihsel ad içinde, Hellen yazımında Myr-, Myra biçimlerine bürünmüş olarak bu sözcüğün varlığına değinmiş ve sözcüğü "Mersin" anlamında yorumlamış, bunun için de özellikle Azra Erhat'ın Myrrha ile ilgili bir açıklamasına dayanmışım. Aynı yerde, İzmir adının bildiğimiz en eski biçimi Smyrna'nın da bu Mura sözcüğüyle bağlantısını savunmuş, Smyrna'yı S(wa)-Mur(a)-(wa) na ögelerine ayırmış, anlamını "Güzel-Mersin-Yurdu" diye açıklamış ve adın Samornia sıfatı ile bağlantısını reddetmişim.

Mura sözcüğünün Myrrha'ya eşitlenmesi ve "Mersin" anlamında yorumlanması dışında, bu görüşlerimin tümünde ısrar ediyorum. Zaten arada, Samornia adının öz biçimini, kökenini, anlamını saptamak ve konuda yayın yapmak fırsatını da buldum¹⁴.

Ben, Bürchner'in (RE Smyrna maddesindeki) "Myrrhe/Mür ağacı, Akdeniz iklimine ait değildir, bu yüzden Smyrna adının o ağaçla ilgisi olamaz" sözlerine itiraz ederken, şöyle demiştim: "Bunda bir yanlışlık vardır. Hellen'lerin Myrrha/Myrrhe diye andığı ağaç Akdeniz yöresinde bulunmasaydı, Kinyras kızı Myrrha mythos'u ilkçağ Hellen dünyasında nasıl oluşabilirdi? Kaldı ki, o kızın dönüştüğü ağacın, Myrrha dile anılan ağacın, bizim mersin ağacından başka bir ağaç olmadığını

¹² Bürchner, *a.g.e.*, s. 731 sonu.

¹³ Orada c.1/1 s.186-187.

¹⁴ Umar, *Tarih ve Toplum*, Ekim 1989, No.70, s.36. Samorna adının öz biçimi Samuwarnadır: S(wa)-Am(a)-uw(a)-arna, Kutsal-Ananın-Tapınağı-Kaynak havuzu. Bu ad, Ephesos'da sonradan Artemis tapınağının kurulduğu yer bitişindeki kaynak havuzuna işaret etmektedir.

Azra Erhat (Mitoloji Sözlüğü, Adonis maddesi) açıkça söylüyor. Niha-yet, eski ve yeni İzmir kentleri arasında, orta yerde, Mersinli diye bir semtin bulunduğunu, yani yörenin mersin bölgesi olduğunu unut-mayalım".

Şimdi, daha derin araştırma yapınca, Azra Erhat'ın verdiği bilgi-nin yanlış olduğunu, Myrrha ağacının "Mersin" olmadığını ve gerçekten de Akdeniz iklimine yabancı olduğunu saptamış bulunuyo-rum. ağacın Arabistanda yetiştiğini, merhem yapmakta kullanılan ko-kulu özsuğunu Arapların çıkardığını, Hellen'lerin bu özsuğunu onlar-dan satın aldığını Herodotos (III 107) açıkça anlatıyor. Ayrıca, Steier (RE Myrrha maddesi), şimdiki bilimsel adı Commiphora Abyssinica olan, Hellen'lerin Myrrha dediği ağacın, asıl alım satım konusu olan özsuğu acı olduğu için, "Acı" anlamındaki semitik bir sözcükten (İbranice Mor, Aram dilinde Mura, Arapça Murr) dolayı Hellen'lerce böyle Myrrha diye anıldığını belirtiyor. Demek, ağacın adı Luwi kökenli değildir, üstelik o ağaç mersin ağacı değildir. Bu durumda, Smyrna adının myr(a) bölümünü, söz konusu ağacın adı myrrha ile bağlantılandırmak, gerçekten de (Bürchner'in söylediği gibi) yanlış olmuştur.

Elbette ki, Hellen'lerin Myrrha/Myrrhe dediği ağacın mersin ağacı olmaması, hatta Akdeniz ikliminde yetişen bir ağaç olmaması; Anado-lulu Myra, Myrina, Myriandos, Smyrna gibi adlarla gördüğümüz, hiç kuşkusuz Luwi dilinin malı olan Mura (Hellen yazımında Myr-, Myra) ögesinin, "Mersin Ağacı" anlamında olmadığını kanıtlamaz; sadece bizi, Hind-Avrupalı bir Myrrha sözcüğüne dayanmak olanağından yoksun bırakır, o kadar. Ancak, mersin ağacının gerek bizim dilimizde-ki bu adının, gerek çeşitli batı dillerindeki adlarının kökeni olan Hel-len dili sözcüklerinin (myrtos, myrsine, myrrinos) kökenine eğilince, yine uzandığımız dal elimizde kalıyor. Gerçekten, Steier (RE Myrtos maddesi) bu sözcüklerin de Hellen diline semitik bir dilden geçtiğini, fakat köken yönünden Myrrha ağacı ve onun merhemi ile hiçbir ilgisi olmadığını belirtiyor.

Ama en önemlisi, Myrina kenti (İzmir kuzey yakınlarında, Güzelhisar Çayı ağzında önemsiz kalıntıları vardır) adının Peutinger Tablosunda Marinna diye geçtiğini farketmek ve Smyrna kentinin ilk yerinin de Amanara (şimdi, Yamanlar) Dağının eteğinde bulun-

duğunu, keza Myriandos kentinin Amana (şimdi, Amanos) Dağının eteğinde olduğunu anımsamak, bizi, bu adlardaki Mura bölümünün aslının M(a)-ura, "Yüce Ma (Ana)" olması gerektiğini görmek zorunda bırakıyor.

Mura bölümü M(a) ura, "Yüce Ana" anlamında olduğuna göre, Smyrna da, doğru olarak teşhis ettiğimiz üzere, S(wa)-Mur(a)-(wa)na ögeleriyle, "Kutlu Yüce Ana ülkesi"ni anlatır. Myrina, yani Mur(a)-ina, aynı adın, başta "Kutlu" anlamına gelen Suwa/Swa öntakısı eksik biçimidir; Anadolulu adlardaki -ina takısı ile wana/ana takısının, birbirine göre birer çeşitleme olduğunu, her ikisinin "-sal, -yurdu" anlamlarına geldiğini bilmekteyiz¹⁵. Diğer yandan, değindiğimiz üzere, Myrina kenti, Peutinger Tablosunda Marinna diye anılmıştır. Myriandos da, aslında Mura-wanda, "Mura'lı, Mura Tapınıcısı (Halk)", yani "Yüce ana Tapınıcısı Halk" demektir. Karş. Amandu/Mandu/Madu, "Ama/Ma Tapınıcısı (Halk)"; Adanda, "Ada Tapınıcısı Halk"; Otranda, "Adra/Odra Tapınıcısı Halk" vb.

3. Çiyli adının aslı, Sillyos

İzmir ile Menemen arasında, tarihsel doğal yol üzerinde bulunan Çiyli kasabasının (şimdi anakentin bir parçasıdır, Karşıyaka ile çoktan birleşmiştir) Byzantion'lu Stephanos'da geçen adı, dolayısıyla Türk ağzında Çiyli'ye dönmüş adın daha eski, Hellenleştirilmiş biçimi Sillyos'tur. Bu adın Hellen dilindeki Sillybon (=Devedikenî) sözcüğüne bağlanabileceğini düşünenler olmuşsa da, Burchner (RE Sillyos maddesi), Hellen'ler öncesi bir dilden gelme olasılığının daha güçlü olduğunu görmüştür. Bu ad da Luwi dili ögeleriyle anlaşılabilir: Swilwana yani "Güzel-Geçit-Ülkesi" anlamında Sw (a)-il(a)-wana. Smyrna adının başında da gördüğümüz S(wa) öntakısı, Luwi dilinde, Hellenlerin Eu-öntakısının tam karşılığı olan ve "İyi, güzel kutlu, kut-sal" anlamlarına gelen öntakının iki biçiminden biridir (diğeri Kuwa). Bu konuya daha önceki yayımda değinmişim¹⁶. Luwi / Pelasgos dilinde Ela/İla'nın "Geçit, Boğaz" anlamlarına geldiğini de, bu kök sözcükten türetilme pek çok tarihsel ad'ı ele alıp inceleyerek, bir başka yayımda kanıtlamışım¹⁷. Wana takısının -sal (buradan: -lı, -ülkesi) anlamına geldiği ise zaten bilinmekte idi¹⁸.

¹⁵ Bunu, daha Luwi'lerin adı bile bilinmezken, büyük bilgin *William M. Ramsay* görmüş ve yazmıştı (*Anadolunun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, MEB yayını, İstanbul 1960, s.226).

¹⁶ Yukarıda dn.14'de belirtilen yazıda s.37 dn.5.

¹⁷ *Tarih ve Toplum Dergisinde* No.72, 73, 74 (Aralık 1989, Ocak 1990, Şubat 1990).

¹⁸ *Umar*, THIT 2.bsl., c.1/1, s.38.

4. Harmandalı Köyü adının aslı, Armanda

İzmir'den Aiolis Iarissa'sına (Menemen kuzey yakınlarında Buruncuk Köyü üzerinde önemlice kalıntıları vardır) gidilirken, dolayısıyla kıyıyı izleyen tarihsel ana yol üzerinde sağ (doğu) yanda bulunan bir köyün adı, Bizans çağında, Armanda idi¹⁹. Hiç kuşkusuz, şimdiki Harmandalı'dır; Burchner'in verdiği haritada da tam orada gösteriliyor. Zaten Türkçedeki anlamıyla Harman'ın dalı olamayacağından, Harmandalı adı, birkaç yerde karşımıza çıkmasına rağmen Kurukümes Dağı'nın adı kadar saçmadır ve Türkleşme öncesi dönemden kalma bir adın Türk ağzına uydurulmuş biçimi olduğu açıktır. Diğer yandan, pek ünlü "Harmanda'lı efem" türküsü de anlatır ki, efe, Armanda/Harmanda'lı idi; onun köyünün adı Harmandalı olsaydı efeye Harmandalı'lı demek gerekecekti. Anadoludaki diğer Harmandalı köylerinin varlığı, bu köy adının Türkçe kökenli olduğunu asla kanıtlamaz.

Armanda adı Luwi dilindedir ve Arma (ay; Ay Tanrı) kök sözcüğüne, "-lı" (buradan: -tapınıcısı) anlamındaki wanda/anda takısının eklenmesiyle türetilmiştir²⁰. Harmandalı Köyündeki yerleşme, şimdi önünde bulunan ve Gediz Irmağının getirdiği dolgu ile oluşan ova yokken, ilkçağda, deniz kışısında idi. Bugün bütün Karşıyaka yöresinde çok güzel görünen ayışığı, o dönemde, Armanda/Harmandalı'dan, oraya kadar sokulan denizdeki pırıltısı nedeniyle, çok daha güzel görünüyormuş olmalıdır. Ay tapkısının nedeni herhanda bu güzellik idi.

5. Ermos (Latin yazımında Hermus) Irmağının (şimdi, Gediz Irmağı) adı

Irmağın Luwi dilindeki adının Smarda yani S(wa)-Ma(A)rda, "Kutlu Ma (Ana) Irmağı" olduğunu, ilkçağ Phokaa/Phokata/Foça kendi paraları üzerinde bu adın sonu -os edilip Smardos biçimiyle yazılmış olması sayesinde, biliyoruz²¹. Foça, ırmağın ilkçağdaki ağzının

¹⁹ Burchner, RE Smyrna maddesi (bkz. dn.9).

²⁰ Luwi dili hakkındaki bilgi kaynaklarının ayrıntılı listesi THIT'de verilmiştir. Bu konuda özellikle E.Laroche'dan (Dictionnaire de la langue Lauvite, Bilrairie Adrien Maisonneuve, Paris 1959) ve Piero Meriggi'den (Hieroglyphisch-Hethitisches Glossar, 2.bsl., Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1962) yararlandığımı belirtmekle yetineceğim.

²¹ Bu paralardan birinin resmi şu kitapta görülebilir: D.R., Sear, Greek Imperial Coins, Zeaby Publications Ltd., London 1982 (s.241 No. 2547).

çok yakınındadır ve Foça dolaylarında, kent paraları üzerine adı yazılmaya değer önemde başka bir akarsu kesinlikle yoktur. Irmağın Luwi dilindeki adının Smarda yani S(wa)-Ma-(A)rda olduğu anlaşılınca ve Sadruda'nın Erythrai'ye dönüşümü aşamaları (bkz.aşağıda No.10) gözönünde tutulunca, Smarda'nın nasıl olup da Hellen ağızında Ermos edildiğini görmek, artık zor değildir. Bu Swa-Ma, Kutlu-Ma Irmağı Hellen ağızında önce Swa öntakısının Hellen diline tam çevirisiyle Eu-Ma Irmağı edildi, sonra da (Hellen dilinde ırnak adları mutlaka eril olacağı, eril adlara özgü bitişleri taşıyacağı, -a ile bitemeyeceği için) bu ad Eumos'a ve oradan Ermos'a döndü. Bu konudaki gerekçeler, ayrıntılar, başka bir yayınımda yer almaktadır²².

6. Menemen adı

Adın öz biçimi, Luwi dilinden Melamana olmalıdır: M(a)-ela-(u)ma-(wa)na yani "Ma Geçidi (Boğazı) Halkının Ülkesi". Buradaki Ma, yukarıda gördüğümüz üzere, Gediz Irmağını; Ma Geçidi deyimini de onun ağız önünde başlayıp, izmir Körfezi girişinden körfezin kıvrım yerine kadar uzanan geçidi kasteder. Bu konudaki gerekçeler de aynı bildiri içinde aktarılmıştır.

7. Melaina (Karaburun) adı

Yukarıda sözü edilen M(a)-Ela, yani Ma Geçidi'nin girişinin, Ma Irmağı ağız batı karşısında kıyıda bulunan yörenin tarihsel adı Melaina idi. Bu adın Mela bölümü Hellen dilinde "Kara, esmer" anlamına gelen sözcükle özdeş görünüşte olduğu için, burun ve oradaki kent, Türkler'de Karaburun adını almıştır. Oysa oradaki toprak hiç de kara olmayıp tam tersine fazlasıyla ak görünüşlüdür. Demek ki Melaina adının Hellen dilindeki anlamı, bu örnekte saçma düşüyor. Oysa aynı adın Luwi dilinde de bir anlamı vardır ki, bu anlam, yörenin topografyasına pek uygundur: Ma Geçidi Ülkesi anlamında olarak M(a)-Ela-ina. Gerek Ela'ya gerek -ina takısına yukarıda değindik.

²² Yine İzmir'in kuruluşununun 70. yıldönümü dolayısıyla girişilen etkinlikler çerçevesinde, EÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap (Devrim; Atatürk buna Türkçe Devrim demişti). Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin, Müdür Prof.Dr. Turcer Baykara eliyle düzenlediği "Son yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu" sempozyumuna sunduğum, "Batı Anadolu'da Hellen kökenli sanılan bazı ünlü tarihsel adların Luwi kökeni üzerine" başlıklı bildiri'min içinde.

8. Mordoğan adı

Kutsal Ma'nın Arda'sı (Irmağı) olduğunu gördüğümüz Smarda/ Smardos (Gediz Irmağı)'nın ağzının güneybatı karşısındaki bucak merkezi kasabanın adı, Mordoğan'dır. Oysa, doğan'ın mor renklisi olmaz. Bunu saptayınca, yerleşim adının kökenini kolayca görüyoruz: Mardawana, yani Ma-(a)ard-wana, Ma ırmağının ülkesi!

9. Foça adının kökeni: Hellen ağzında Phokaa/Phokala edilmiş Pauwaka

Kentin, hemen yanibaşında bulunduğu Gediz Irmağı ağzı dolayısıyla taşıdığı bu ad, Pa-uwa-ka, Su-lak-yer öğelerinden türetilmiştir²³.

10. Türk ağzında İldırı edilmiş Erythrai adının kökeni: Sadruda

İonia'nın ünlü kenti Erythrai, Hierokles'de Satrote diye anılır; demek, kentin Anadolulu öz adı, erken Bizans döneminde bile kullanılıyormuş. Bunun aslı, Luwi dilinde Sadruda'dır: S(wa)-Adr(a)-Uda, "Kutlu Kocanın Hisarı". Konu, Tarih ve Toplum'da yayınlanan aynı yazımda incelenmiştir²⁴. Sadruda'nın hangi değişim aşamalarından geçip Erythrai edildiği de orada açıklanmıştır: Önce, S(wa)-Adra'nın Hellen diline çevirisiyle Eu-Adra; bunun, "Kutsal Koca Halkı" anlamını belirtecek biçimde çoğul edilmesiyle Eu-Adrai, buradan Hellenleştirmeyle Erythrai. karşı. Smarda'dan Ermos (Yukarıda No.5).

11. Hellen ağzında İaonia/İonia edilmiş İawana

Luwi dilinde İa-wana, Toprak (Toprak Ana; Toprak Ana kimliğiyle tapkı gören Ana Tanrıça kastediliyor) ülkesi demektir. Bu konuyu da THİT'de inceledim²⁵.

12. Aigaion Pelagos (Ege Denizi) adına da köken olmuş Aiga adı

Luwi dilindedir; öz biçimde, "Toprak" anlamındaki (Toprak Ana kimliğiyle tapkı gören Ana Tanrıçayı da kastededen) Aia/İa sözcüğüne, Farsçadaki -gah'ın karşılığı Luwi dili takısı -ka'nın eklenmesiyle türetilmiştir, "Toprak Ana (tapkısı) Yeri" anlamındadır.

²³ Bu konudaki dayanaklar ve tartışma için bkz. *Umar, Tarih ve Toplum*, Ekim 1989, No.70, s.34-38'de s.35.

²⁴ Orada s.35-36.

²⁵ *Umar, THİT 2.bsl., c.1/1, s.39-40*.

13. Bakırçay'ın eski adı Kaikos

Üzerinde Dikili ve Çandarlı'nın bulunduğu yuvarlak yarımada ilkçağda Aiga deniyordu (Strabon, 13 I 68). Bu adın anlamını yukarıda belirttik. Bakırçay, bu yarımadanın hemen dibinde denize akar ve denizden geçenler için, o yarımadaçığın ırmağı durumundadır. Adı da, görünüşe bakılırsa, o yarımadaçığa işaret eder; onun adının, başa "İyi, güzel, kutlu, kutsal" anlamlarındaki Kuwa öntakısı getirilerek söylenen biçiminden yani K(uwa)-Aiga'dan ibaret iken, Hellen ağzında ırmak adları mutlaka eril olacağı, -a ile bitemeyeceği için, adın sonu -os edilmiş ve g dahi k'ye dönerek Kaikos biçimi ortaya çıkmıştır.

IV. Kordelio adı

1. Bu adın içindeki kök sözcük

Karşıyaka-İzmir yöresinde en eski kültürün Luwi kültürü olduğunu, o kültürün buralara da egemen bulunduğunu kanıtlamak üzere, yörenin Luwi dilinden gelme en eski tarihsel adlarına daha pek çok örnek verebilirim. Apasa yani Ap(a)-Assa, akarsu-Kentî adından bozma Ephesos; Madra yani M(a)-Adra, Ma'nın Erkeği adından bozma, fakat Hellen dilinde dahi tıpatıp aynı anlamda bulunan Maian-dros yani Mai(a)-Andros; Mawana, Ma Ülkesi adından bozma Maion-ia; Lar(a)-İssa, Kum-Kenti öğelerinden türetilme Larissa vb., vb.

Kordelio adı da bu tür adlardandır. Bunu kanıtlamak için, önce, Kard(a), Kord(a), Gord(a) kök sözcüğünden türetilmiş en eski tarihsel adlar üzerinde durmak gerekirse de, o incelemeyi başka bir yayıнімda²⁶ hayli ayrıntılı olarak yapmış olduğum ve orada bu kök sözcükten türetilmiş tarihsel adların Gardybia, Gordiou Teikhos, Gördeles, Kardüz/Kartüz Dağı, Kordonus, Kortan, Gordion, Gordos (Lydia'daki; şimdi Gördes), Gordos (Troas ile Mysia arasındaki), Gordos (Osmaneli yakınlarındaki), Gordorounia, Gordoserba, Gordou Kome, Gorduana/Gordylene, Görtün Irmağı, Görtün Deresi, Kardakçı Dağı, Gortynia, Gortyna, Gortys, Kardamyle gibi pek çok örneğini verdiğim için, kök sözcük konusunda sözü kısa keseceğim. Sözcük, Luwi dilinde ve ardılı dillerde "Baş" (buradan: uç, doruk, çıkıntı) anlamını belirten khar/kar/kor sözcüğü ile bağlantılıdır; "başı olan, ucu olan,

²⁶ Umar, THİT 2.bsl., c.I/1. s.137-142

çıkıntısı olan" demeye gelir. Dolayısıyla, hem Gorduana/Gordylene adındaki gibi "Doruklu (ülke)" anlamını hem de "Kazık, kazıklı çitle çevrili yer, bahçe" anlamını belirtebilir (karş. Latince Hortus, Almanca Garten, Fransızca Jardin).

2. Kordelio adının, Aslan Yürekli Richard ile bir ilgisi olmadığı ve olmayacağı

Karşiyaka tarihi üzerine yazılan, tek kitabın²⁷ yazarı, değerli dostum, Karşiyaka'lı hem-şehri'm, Yüksek Kimya Mühendisi (1971), Yüksek Endüstri Mühendisi (1976), gazeteci ve tarih araştırmacısı Yaşar Aksoy, bu kitabında (s.11) aynen şöyle söylüyor:

"Cordelio ismi, Richard Coeur de Lion'dan gelmektedir. Coeur de Lion'un, sondaki n harfi yüzyılların törpüsü ile kaybolmuş ve Cordelio oluşmuştur. Demek ki, Karşiyaka ilk ismini Aslan Yürekli Rişar'a borçludur. 1190 yıllarında Üçüncü Haçlı Seferine katılan ve Selahattin-i Eyyubi'ye karşı çarpışan Aslan Yürekli Rişar'ın İzmir'e geldiği bilinmemekle beraber, karayolundan Kudüs'e giden bazı hristiyan şövalyeler grubu, İzmir'in karşısındaki ormanlık sahil şeridine gelmişler ve ordugah kurdukları buraya Avrupa'nın en şanlı kahramanının ismini vermişlerdir."

Bu varsayıma katılamıyorum, çünkü;

a. Bugünkü Karşiyaka alanında yahut yakınlarında bulunan herhangi bir yerleşimin adının, 1190'lı yıllardan bu yana herhangi bir dönemde Coeur de Lion olarak kullanıldığının hiçbir kaydı, belgesi, kanıtı, belirtisi yoktur.

b. Üçüncü haçlı seferine katılan grupların her birinin hangi yolu izlediği bilinmektedir ve bunların hiçbiri İzmir üzerinden geçmemiştir. Friedrich Barbarossa komutasındaki Alman ordusu kara yolunu izlemiş, Gelibolu'dan, Lapsekiye gemilerle taşınmış, sonra yaklaşık olarak Balıkesir, Gelenbe, Salihli, Alaşehir, Denizli, Çivril, Sandıklı, Bolvadin üzerinden Konya'ya varmıştı²⁸. İngiliz kralı Aslan Yürekli Richard'ın

²⁷ Yaşar Aksoy, *Karşiyaka ve Kaf Sın Kaf Tarihi*, Hisdaş Ltd. Ş. yayını, İzmir, 1988.

²⁸ Bu konuda temel bilgi kaynağı sefere katılan von Mural'ın yapıtıdır. Özetlenmiş bilgi için bkz. Umar, Myriokkephalon Savaşının Yeri, *Belleten* c.LIV, No.209, Nisan 1990, s.108-111.

birlikleri ile Fransız kralı Philippe-Auguste'ün birlikleri ise Marsilya'dan gemilere binmişler; Messine Boğazından geçip Peloponnesos güneyinden yelken açarak Rodos'a, oradan Kıbrıs'a varmışlar, Kıbrıs'tan Akka'ya uzanmışlardı.

c. İngiliz şövalyelerinden bir topluluk o dönemde Karşıyaka yöresine gelmiş de olsa, niçin kendi krallarının kendi dillerindeki adını kullanıp kendi ordugahları yöresini *Richard the Lion Hearted* diye adlandırmaları da bu adın Fransızca çevirisini, *Coeur de Lion* deyişini kullanmış olsunlar?

3. Kordelio adının, yöredeki bağlar bahçelerle ve doğal yol ile ilgisi

Kordelio adının, eski ya da yeni Hellen dilinde hiçbir anlamı yoktur. Yeni Hellen dilinde (Rumca'da) İtalyanca Cordella (Corda'cık, İp'çik, Şerit'çik) sözcüğünden alınmış olarak bir Kordela (Şeritçik) sözcüğü ve bundan türetilme Kordeliaz (şeritlemek; buradan: sınırlamak) fiili varsa da, Kordelio diye bir sözcük yoktur. Eski Hellen dilinde ise, bunlar dahi bulunmamaktadır.

Böylece, Kordelio adının öz biçimi her ne idiyse onun kökeninin Hellenler öncesi dönemin bir Anadolu dili olduğu, kesinlik kazanıyor. Karşıyaka yöresi, 1930'lara gelinceye kadar, yerleşme alanı olan bölümleri bile bağlık bahçelik olan bir yöreydi; özellikle, yerleşimin çekirdeği Soğukkuyu bölümü, 1930'larda bile, genişçe bağlar bahçeler arasında dağınık evlerden ibaretti. Kordelio adındaki Kord(a) bölümünün, özellikle kazıklı çit'e, kazıklı çitle çevrili yer'e, bahçeye işaret ettiğini belirtmiştim. Adın aslı, tümünde, Kordela olsa gerek: Kord(a)-Ela, Bahçe-Geçidi. Luwi dilinin, "Geçidi" anlamındaki -ela, ila bitişli adları, pek çok örnekte, Hellen ağzında -ilion ya da -illeion bitişli edilmişlerdir: İlion, Trogilion, Agrilion, Akhilleion (Troas'daki), Akhilleion (Yunanistan'daki), Akhilleion (İzmir Körfezinde, şimdi Yeni Kale'nin bulunduğu yerdeki), Akhilleion (Menderes ağzında bir zamanlar bulunan eski Latmos Körfezi kıyısındaki), Aigilon, Pelion Pelion gibi²⁹. Bunlara, Azak Denizi girişindeki dar boğazın doğu yanında gördüğümüz Akhilleion'un adını da eklemeliyim. Yapılan, "Geçidi" anlamındaki Luwi dili sözcüğünün (Ela, İla) sonuna, Hellen dilinin "yeri" anlamındaki -ion (çeşitlemesi: -eion) takısının eklenmesinden ibarettir.

²⁹ Yukarıda dn. 17'de gösterilen yazı dizisinde incelenmişlerdir.

Kord(a)-el(a)-ion, "Bahçe-geçidi-yeri" adının kastedtiği yer, şimdi de kullanılan tarihsel ve doğal anayolun Karşıyaka'da Küçük Yamanlar Dağı eteğinden giden ve kuşkusuz 2-3 bin yıl önce deniz kıyısında, yahut deniz kıyısına pek yakın bulunan bölümüdür sanırım. Sillyos adının da, aynı doğal anayolun az ilerideki bölümüyle bağlantılı olduğunu görmüştük.

Son olarak belirteyim ki, eski Hellen dilinde -ion ya da -on biçiminde bulunan (ve asla -o ile bitmeyen) cinsiyetsiz (nötr) ad ve sıfatların bitiş, yeni Hellen (Rum) ağzında son n'yi yitirmiştir. Dolayısıyla, Kordelion'un Kordelio edilmesi, kurala uygundur, açıklamasız değildir.

